

TÓTH GÁBOR

Kemény János történeti szavahihetősége

A 20. század végi és 21. század eleji történetírásunk I. Rákóczi Györgyről kialakított képe többé-kevésbé megegyezik. Történészeink többsége egyetért abban, hogy „I. Rákóczi György hatalmas magyarországi és erdélyi birtokaira alapozva egy dinasztikus államalakulat kiépítésére törekedett”,¹ s ennek rendelte alá kül- és belpolitikai tevékenységét. Ez alól az 1644–1645. évi, III. Ferdinánd német-római császár ellen indított Habsburg-ellenes hadjárata sem volt kivétel, mely hosszú külpolitikai tétlensége után első fellépése volt a nemzetközi politika színterén. A legfrissebb, a 17. század magyar történelmét összefoglaló munka² szerint a hadjárat eredményeit figyelembe véve sikeresnek mondható. Rákóczi sikereit³ nem a harctéren, hanem a tárgyalóasztalnál érte el. A Habsburg diplomácia engedékenységével Rákóczi György gazdasági és területi igényeinek kielégítésével elérte az Erdélyi Fejedelemség leválasztását a nyugati Habsburg-ellenes szövetségről, s megszüntette a Bécs ellen irányuló keleti diverziót.⁴ A hadjáratban személyesen részt vevő s évekkel később *Önéletírásában* visszaemlékező Kemény János a történetírásunk által sikeresnek beállított hadjáratot egyáltalán nem érezte sikeresnek, sőt ellentétes véleményről tesz tanúbizonyságot művében. Természetesen Kemény János sem a linzi béke eredményeit kérdőjelezte meg, hanem Rákóczi György hozzáértését, szakértelmét. Véleménye szerint I. Rákóczi György 1644–1645-ös hadjárata sem tudta az 1621-es nikolsburgi békefeltételeknél jobb pozícióba juttatni az Erdélyi Fejedelemséget, aminek maga Rákóczi György volt az oka, aki – Kemény szerint – képtelen volt átlátni és helyesen felmérni a kedvező katonai lehetőségeket, a hadjárat kimenetelének szempontjából a lehető legrosszabb pillanatokban avatkozott be diplomáciai kezdeményezéseivel.⁵

Végül is melyikük látta valóságban a lehetőségeket, Kemény a katona szemszögén keresztül, vagy Rákóczi politikusként? Az események Rákóczit látszanak igazolni. Azonban Kemény János a hadjáratról kialakított álláspontját a hadjárat és a béke megkötése után legalább tizenhárom, tizennégy évvel később vetette papírra. Így ugyanúgy tisztában volt az

¹ Ágoston Gábor – Oborni Teréz: *A tizenhetedik század története*. Budapest, 2000. 56.

² Ágoston–Oborni: *A tizenhetedik század története*, i. mű.

³ A béke értelmében sikerült megerősíteni a királyi Magyarországon a rendi jogokat, engedélyezni a parasztság számára a szabad vallásyakorlatot: temetők, templomok, harangok szabad használatát. I. Rákóczi György megkapta a Bethlen Gábor által is megszerzett hét vármegyét élete végéig, valamint Szabolcs és Szatmár vármegyéket a fiaira is örökölhette. Az előbb felsorolt javakon kívül saját vagyonát gyarapíthatta Tokaj várával, Tarcallal, Ecseddel, Nagybányával, Felsőbányával és a regéci uradalommal.

⁴ Ágoston–Oborni: *A tizenhetedik század története*, 55.; vö.: Péter Katalin: *A fejedelemség virágkora*. In: Makkai László – Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története II. k.* Budapest, 1986. 708.

⁵ *Kemény János önéletírása és válogatott levelei*. Budapest, 1959. 242., 258.

eseményekkel és azok következményeivel, mint tudományos történetírásunk. Mégis ellentét mutatkozik egyik történeti forrásunk interpretációja és a történeti szakirodalom más források felhasználásának a figyelembevételével felvázolt hipotézise között. Ez az ellentét fontos kérdések felvetését teszi szükségessé, s tanulmányom szempontjából az egyik, ha nem a legfontosabb az, vajon Kemény János önéletírási munkája történeti forrásnak tekinthető-e, ha igen, akkor milyen mértékben. Egyáltalán a narratív történetírás forrásértékű lehet-e a történettudomány számára? Sikerülhet-e korunkban működő történészeinknek a múltba látni és azt feltérképezni anélkül, hogy a jelen ne nyomja rá a bélyegét munkájukra?

Az emberiség történelmének megismerése során, annak feltárásához és megértéséhez a történész számára elengedhetetlen bizonyos kapaszkodóul szolgáló támpontok, azaz források, amelyek lehetnek tárgyi emlékek és írott források. Bár a tárgyi emlékek jelentősége sem lebecsülendő, a történészek az írott forrásnak nagyobb szerepet szánnak a múlt kutatásában. Az általános kérdést így is feltehetjük: a rendelkezésünkre álló források segítségével – természetesen a forráskritika figyelembevételével – megismerhetővé válik-e a múlt?

A posztmodern történetírás felfogása szerint nem. A rendelkezésünkre álló források valóságértéke ugyanis csekély, ráadásul nagy százalékban partikuláris szempontból világítják meg a múltat. További nehézséget jelent a múlt megszerkesztése a források alapján, azaz hogy a történészek által használt elsődleges források a múltnak már egyfajta interpretációját tartalmazzák, hiszen a források alapvetően mások elbeszélésein és magyarázatain alapulnak.⁶ Különösen igaznak bizonyulhat ez a narratív jellegű történeti források esetében, ahol a történelem egy bizonyos szegmensének interpretációja sok esetben nélkülözi az objektivitásra törekvő legcsekélyebb igényét is. A rendelkezésünkre álló források azonban akármennyire is bizonyos interpretációi a múltnak, ezek nélkül a tudományosságra törekvő történeti kutatásnak semmiféle lehetősége nem lenne a múltban történt események és azok jelentőségének a feltárására és megértésére, a történettudomány számára nélkülözhetetlen az „írott emlékezet”. Ily módon értelmét is veszti tovább boncolgatni a kérdést posztmodern történetpszemléleti felfogásban, mert az nagyon gyorsan elvezet – a 19. században Nietzsche által már felvetett elmélethez⁷ – a tudományos alapon nyugvó történettudomány létjogosultságának a megkérdőjelezéséhez.

Jómagam osztom a posztmodern történetírás azon elméletét, miszerint egy múlt, de több történelem létezik. Minél több nézőpontból, interpretációból közelíthetünk meg egy történelmi folyamatot vagy eseménysorozatot, annál közelebb juthatunk a múlt valós képének a felidézéséhez. Létezik persze olyan történészi álláspont is, mely a történettudomány legégetőbb problémájaként kezeli azt a jelenséget, amikor a múltnak egyszóval történelmi folyamatáról több interpretáció is fennmaradt. Mi alapján választhat, illetve válasszon a történész a múlt lehetséges verziói közül, melyiket helyezze a többi fölé?⁸

A narratív jellegű történeti források esetében a források szerzőinek mindegyike a saját szemszögén keresztül kívánja bemutatni korát és az események menetét, de csak ezért még

⁶ Gyáni Gábor: *Miről szól a történelem? Posztmodern kihívás a történetírásban*. In: Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, 2000. 16–17.

⁷ Lásd: Nietzsche, Friedrich Wilhelm: *A történelem hasznáról és káráról*. Budapest, 1990. 27.: Nietzsche gondolatai szerint a történetírás az emberi emlékezés írásos formában való rögzítése, ami lehetőséget ad a múlt és a történelem manipulálására, ha a haszon és az érdek úgy kívánja. —A múlt komolyan képes befolyásolni a jelent.

⁸ Lásd: Ricoeur, Paul: *Történelem és retorika*. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4*. Budapest, 1998. 11.

nem lehet megkérdőjelezni történeti szavahihetőségüket, még akkor sem, ha azonos történelmi folyamatokat másképpen értékelték. Igaz ez Kemény János *Önéletírására* is, aki művében a saját szemszögén keresztül igyekezett bemutatni és megérteni, illetve megértetni a 17. századi Erdélyi Fejedelemség történéseit.

Kemény János *Önéletírása*

A mohácsi csatavesztés előtti magyar történetírás szellemiségét alapvetően az Antonio Bonfini nevével fémjelzett humanista műveltségű, latin nyelvű történetírási mód jellemezte. A Jagelló-kort követően a magyar prózának, beleértve a történeti munkákat is, egy új változata terjedt el, melyet összefoglaló néven az irodalomtörténet emlékirásoknak nevezett el. Az emlékirásoknak több megjelenési formája létezik, már az egykorú megkülönböztető elnevezések is erre utaltak. Gondoljunk csak a *diariumra*, melynek szerzője napról napra, esetenként hetente vagy havonta jegyezte le naptárba vagy valamilyen könyvecskébe az általa fontosnak tartott, főleg a vele történt eseményeket. A *memoár* és a *registrum* már az összefüggő emlékirás műfajainak változata. Az előbbi jellegzetessége, hogy legalább két keltezés található a műben, a kezdés és az írás befejezésének időpontja; míg az utóbbi szerzője minden pontos dátumot feltüntet munkájában. Az író egész életét, külső és belső mozzanataira is kiterjedően tartalmazó munkát a szakirodalom önéletírásnak nevezi; amennyiben a munka nagyobb részben foglalkozik az író lelki életével, mint a külső eseményekkel, abban az esetben már nem önéletírás a műfaja, hanem vallomás. Fontos változatai még az emlékirásnak a végrendelet, a magamentség és az évkönyv is.⁹

Kemény János a 17. század második felében – nagy valószínűséggel tudatosan, de azért alapvetően sajátos körülményeiből adódóan – e prózai műfajok közül az önéletírást választotta gondolatainak rögzítésére. A Magyar Irodalmi Lexikon szerint a „klasszikus” önéletrajz a szerző „életének saját maga által történt leírása, melyben a hangsúly – szemben az emlékirattal – az író saját személyén, lelki-szellemi fejlődésén s az ezt elősegítő, illetve hátráltató tényezők ábrázolásán van”.¹⁰ Az önéletírás jellemző momentuma, hogy a személyiség, lelkiállapot döntő megformálásának, kialakulásának időszakát: a gyermek- és ifjúkor éveit a szerző mindig elég részletesen ábrázolja. Az idézett definíció is önmagáért beszél a narratíva és a történelem szerepéről az önéletírásban, melyek szorosan, de nem elválaszthatatlanul egymásba fonódnak. Kemény János művében sincs ez másképp, amely műfajválasztásából kiindulva narratív, hiszen saját szemszögéből történő visszaemlékezése nem is lehet más, ugyanakkor számos információval és bizonyítékkal vagy megerősítéssel szolgál történetírásunk számára az adott korról.

A témát kutató irodalmárok egyöntetűen egyetértenek abban, hogy az önéletírás szabályainak minden tekintetben megfelelő első munka magyar vonatkozásban Kemény János *Önéletírása*. Bitskey István a műfaj történetében korszakhatárról beszél, Kemény munkája nyitotta meg a barokk emlékirás fénykorát Magyarországon.¹¹

Az irodalom- és történettudomány jelenlegi álláspontja szerint Kemény János *Önéletírását*, valamint két másik munkáját, a *Ruina exercitus Transsylvanicit* és a *Gilead Balsam*

⁹ Kemény Katalin: *Erdélyi emlékirók I.* Erdélyi Múzeum, 1932. 190–191.; Emlékirókra vonatkozó irodalomtörténeti értekezést lásd még: Máté Károly: *A magyar önéletírás kezdetei 1585–1750.* Mínerva, 1926. 120–166.; Bitskey István: *História, emlékirat, önvallomás.* In: Varjas Béla (szerk.): *Irodalom és ideológia a 16–17. században.* Budapest, 1987. 61–89.

¹⁰ Benedek Marcell (főszerk.): *Magyar Irodalmi lexikon* II. k. Budapest, 1965. 412.; lásd: *Kemény János Önéletírása és válogatott levelei*, 78–119.

¹¹ Bitskey: *História, emlékirat, önvallomás*, 79.

mumat tatár fogságának idején írta 1657–1659 között. Munkái közül életében egyedül a *Gilead Balsamuma* jelent meg nyomtatásban az 1659. esztendőben Sárospatakon Lorántffy Zsuzsanna támogatásának jóvoltából. *Önéletírása* nagyon sokáig csak kéziratos formában terjedt, ennek ellenére már a 17. század végén sokat forgatott munkának számított. Cserei Mihály forrásul használta történeti munkájához, de a 18. századi honismereti és irodalomtörténeti vonatkozású munkák mindegyike megemlíti Kemény irodalmi munkásságát.¹² Nyomtatásban először 1816 és 1817 folyamán jelent meg Romy Károly György *Monumenta Hungarica, azaz magyar emlékezetes írások* című munkájának második és harmadik kötetében.¹³ E kiadás forrásközlési módszereit már a 19. század derekán komoly kritikával illették; Szalay László szavaival élve Romy Károly György „gyarló másolatot” készített „ezer és ezer hibával”.¹⁴ A Romy-féle kiadás után negyven évvel jelent meg Szalay László gondozásában – a forrásközlés szabályainak immár teljesen megfelelő – második kiadás a *Magyar Történelmi Emlékek* sorozatban első, önálló kötetként. Szalay László abban a rendkívüli helyzetben volt, hogy az eredeti kéziratot még a kezébe vehette.¹⁵ Az ő észrevételeinek és leírásának köszönhetően rendelkezik a tudomány ma egyáltalán bármiféle információval az eredeti kéziratról. Eredetileg kis ívrétű papíroson 320 lapból állt a munka, de a lapszámozással több helyen probléma volt. Két darab tizenkettes sorszámú oldal volt, valamint a 100. és 101., a 111. és 112., a 285. és 286. számú oldal esetében egy oldal két lapszámmal volt jelölve. A 268. oldal után egyből – nyilván elírásból – a 279. oldal következett. A papír széle sok helyen megrongálódott: porhanyóssá vált és letöredezett. A nedveség olvashatatlanná tette a végleveleket. A 207. és 255. lap közötti része már akkor sem volt meg.¹⁶ A hiányt Szalay a Magyar Tudományos Akadémia 18. századi másolati példányából pótolta.¹⁷ Érdemes megemlíteni, hogy a 19. században a Nemzeti Múzeumban őrzött egyik töredékpéldány többé-kevésbé megegyezik az eredetiből hiányzó résszel. A Szalay-féle kiadás megjelenése után pár évvel az eredeti kézirat sorsára homály borult. Annyit még tudunk, hogy miután Szalay László visszajuttatta az Erdélyi Múzeum anyagába, onnan az író, Kemény Zsigmond vitte magával, ettől kezdve a kézirat „életére” vonatkozóan csak talál-

¹² Csabai István: *Kemény János erdélyi fejedelem irodalmi munkássága*. Budapest, 1911. 39.; Nézhd: Bod Péter: *Magyar Athenas*. Budapest, 1982. 343–344.: „Megírta a maga életét, cselekedeteit születésétől fogva az 1655-dik esztendőig.”; vö.: Horányi Sándor: *Memoria Hungarorum*, 1776, 315.: „Descriptit quoque vitae suae acta inde a nativitate sua usque ad annum 1665 [bizonyára téves szám, korábban az életrajzában helyesen 1662 szerepel Kemény János halálaként] manuscriptum hucdam prostat, multamque historiae Transylvaniae si ederetur, accenderet lucem”; vö.: Benkő József: *Transsilvania sive magnus Transsilvaniae principatus olim Dacia Mediteranea dictus*, 1778, II. k., 293. A Kemény család ismertetésénél megemlíti Kemény János életrajzát, valamint több munkáját is.

¹³ *Kemény János, Erdélyország fejedelmének autobiographiája*. In: *Monumenta Hungarica* II. k. Összeszedte 's kiadta Romy Károly György. Pest, 1816. 1–188.; III. k. 1–272.

¹⁴ *Kemény János erdélyi fejedelem önéletírása*. Kiadta Szalay László. Pest, 1856. VI.

¹⁵ Romy Károly György kiadása egy másolatban fennmaradt példány alapján került nyomtatásba; valószínűleg ez az a példány, melynek első lapján Jankovich Miklós pecsétje található, s amelyet Romy a Ráday család péceli archívumában talált.

¹⁶ *Kemény János*, VII.

¹⁷ Az eredeti kéziraton kívül a 19. század folyamán öt másolati példány létezéséről tudtak. A másolati példányokra vonatkozó irodalmat lásd: Csabai: *Kemény János erdélyi fejedelem irodalmi munkássága*, 37–39.

gatni lehet. Az eredeti kéziratból mindösszesen töredékek maradtak fenn, melyeket jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzi.¹⁸

Kemény János *Önéletírásának* újbóli kiadására több mint egy évszázadot kellett várni, az ugyanis 1959-ben jelent meg V. Windisch Éva gondozásában a *Magyar Századok* sorozatban. Ez a kötet azonban az *Önéletírás*on kívül tartalmazza Kemény János levelezésének egy komolyabb válogatását is. Ugyancsak V. Windisch Éva szerkesztésében látott napvilágot 1980-ban a *Magyar remekírók* sorozatban Kemény János és Bethlen Miklós műveinek kiadása, mely tartalmazza Kemény János említett munkáját. V. Windisch Éva mindkét kiadásának alapjául a Szalay László által nyomtatásban kiadott munka szolgált, kiegészítve az eredeti kézirat töredékeivel.

Kemény János *Önéletírásának* történeti szavahihetősége

Kemény János erdélyi fejedelem mind kortársai – kivételnek számít Szalárdy János és Gyöngyössy István véleménye –, mind pedig az utókor által, beleértve történetírásunkat is, a magyar történelem eléggé vitatott, de nem eléggé megvitatott személyisége. Az általánosan elfogadott negatív kép kialakulásához nagymértékben hozzájárulhatott, hogy közel egyéves fejedelemségi időszaka alatt nem volt képes átütő eredményeket elérni és felmutatni. Kemény az Erdélyi Fejedelemség egyik legzűrzavarosabb, legsötétebb időszakában ragadta magához a fejedelemség kormányrúdját. A II. Rákóczi György által a pusztulás szélére sodort államalakulat élén Keménynek szűk mozgástere maradt elképzeléseinek megvalósítására: megmenteni Erdély szuverenitásának utolsó morzsáit s egyúttal a Bethlen Gábor kori Erdély szellemiségét. Az Erdélyt érő újabb megpróbáltatások érthetővé teszik Kemény kortársainak elkeseredettségét és a vele szemben megfogalmazott kritikákat. A Kemény személyiségét körüllegő negatív burkot tovább erősítette történészeinkben Kemény János történeti szavahihetőségének megkérdőjelezése. Deák Farkas álláspontja szerint Kemény János feláldozta történeti szavahihetőségét a hatalom oltárán.¹⁹ A múltat szándékosan elferdítő fejedelem képe alátámasztotta a már a kortársak által lefestett hatalomhahászó, emberileg is elítélhető személyiség sztereotípiáját.

Kemény történetírói szavahihetőségének igazolására az általam két legfontosabbnak vélt elemet választottam ki. Szeretném megvizsgálni tanulmányomban, hogy kinek és milyen céllal íródhatott az *Önéletírás*, lehetett-e Kemény munkájának szerepe fejedelemsé válogatásában. Továbbá a műben szereplő történeti párbeszéd – s ezek közül is leginkább a Pázmány Péterrel folytatott beszélgetések – keltették leginkább a történettudomány által felvetett aggályokat Kemény János történeti szavahihetőségével kapcsolatban, ezért másodsorban ezekre összpontosul figyelmem. Úgy gondolom, hogy a két kérdés alaposabb vizsgálata, valamint az eddig felállított hipotézisek újraértelmezése segíthet közelebb jutni a valós múlt megismeréséhez Kemény János történeti szavahihetőségének kérdésében.

A kortársaktól az irodalomtörténészeken át a historikusokig bezáróan mindenki egybehangzóan állítja Kemény János személyével kapcsolatban, hogy kiválóan értett a szavak forgatásának mesterségéhez tollal, illetve élőszóban egyaránt, ami egy jó politikus, jó diplomata nélkülözhetetlen fegyvertárát képezte. Tudatosan és okosan felhasznált szónoki ké-

¹⁸ Kemény János és Bethlen Miklós műve. A szöveget gondozta, a jegyzeteket és az utószót írta V. Windisch Éva. Budapest, 1980. 1315–1316.

¹⁹ Deák Farkas: *Rövid észrevételek Kemény János önéletírásáról, s az erdélyi történetirodalom egyik kútforrásáról*. Budapest, 1886. 4–6.

pessége és tollforgató szenvedélye még érdekesebbé és bonyolultabbá teszi annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy mi célból, milyen célzattal és szándékkal íródott *Önéletírása*, s milyen olvasóközönségnek szánta e munkáját. E kérdésben a szakma már sokkal megosztottabb.

Deák Farkas álláspontja, melyet a 20. század közepéig a Szekfű Gyula nevével fémjelzett történetírói irányzat is magáénak érzett, politikai röpiratként minősítette Kemény *Önéletrajzát*, melynek egyetlen célja Kemény fejedelemségének, hatalomra kerülésének tudatos előkészítése érdekében a Rákóczi-család befekettése, ha kell, az események csúsztatásával, szándékos elferdítésével. Propagandaanyag jellegéből fakadóan a munka szélesebb társadalmi rétegek számára készült. Deák Farkas abból az ellentmondás-sorozatból indult ki, amely Kemény János munkája és a később fejedelemként írt levelezésében megfogalmazottak közt áll fenn. V. Windisch Éva véleménye szerint teljesen téves következtetést vontak le a Deák Farkas álláspontját osztó történészek. Windisch logikáját követve, miért írna bárki is, főleg a fejedelmi trón megszerzésére törekvő politikus olyan röpiratot, amellyel egyetlenegy „politikai pártot”, hatalmi tömörülést is képtelen lett volna a saját oldalára állítani, meggyőzni. Mert Kemény ezen írása a kortársakról írt negatív jellemábrázolásával, valamint a két Rákóczi Györgyről kialakított nem éppen hízelgő portréja folytán alkalmatlan volt erre. Rákóczi híveit Rákóczi György kedvezőtlen színben való feltüntetése, a császárpárti politikusokat Csáky Istvánról alkotott negatív értékítélete, míg a törökkel ujjat húzni nem merő politikát követő erdélyi politikusokat a török iránti különösen erős ellenszenvével bősztette volna maga ellen. Kemény János ezzel a munkával nem támogathatta volna fejedelmi törekvéseit, sőt eddig elért politikai karrierjét is komolyan veszélyeztethette volna. Deák Farkas alapvetően nem a műfaj jellegét határozta meg rosszul, mert azzal Windisch Éva is egyetért, hogy politikai röpiratról van szó, hanem azt, hogy az kinek és milyen célzattal íródott. Egyrészt sokkal inkább az utókor, semmint kortársai számára, másrészt pedig saját magának készíthette visszaemlékezését. Ezzel eljutottunk a munka születésének motívumához, ugyanis Kemény bizonyítani akarta önmaga és az utókor számára is, hogy minden tekintetben alkalmas, megfelelő személyiség a fejedelmi trón betöltésére. A harmadik tényező az *Önéletírás* megalkotásában a válságos életszakaszba került Kemény számára, hogy egyszerű lehetőséget talált feszültségének oldására, levezetésére az írásban. Politikai érdeklődési köre, a korszak miliője, valamint műveltségének, nevelésének korlátjai és nem utolsósorban a források teljes hiánya határozta meg gondolatai rögzítésének formáját, az önéletírást.²⁰

A legfrissebb kutatások a feltett kérdésre Bartoniek Emma nevéhez kötődnek, közel három évtizeddel ezelőtt. Ő maga is Kemény János szavahihetősége felől közelít a témához. Kutatásai során arra a megállapításra jutott, hogy Kemény hadi, politikai és diplomáciai eseményekre vonatkozó leírásait a történettudomány elfogadhatja hitelesnek. Négyszemközi beszélgetései, mint például híres tárgyalása Pázmány Péterrel, azonban teljes mértékig abszurdak, a tudományos történetírás számára elfogadhatatlanok.²¹ Osztja azt a véleményt, hogy a mű szűk kör számára készült, nem véletlenül említi Kemény munkájának elején, hogy az „*kedves atyámfiaiának és gyermekimnek emlékezetül hagyására*” íródott.²² Az igazsághoz hozzátartozik azonban, hogy ez az önéletírás műfajának bevett toposza volt.

²⁰ V. Windisch Éva: *Kemény János*. In: Kemény János önéletírása és válogatott levelei, 30–31.

²¹ Bartoniek Emma: *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*. Budapest, 1975. 505.

²² *Kemény János önéletírása és válogatott levelei*, 70.

Bartoniek egyetért azzal is, hogy e munka politikai iránytűt, sőt kimondottan azt a célt szolgálta, hogy Kemény az udvarban eltöltött évei alatt ért intrikák és vádaskodások alól tisztázza magát. Ebben sok igazság van, ugyanis Kemény az őt, illetve jellemét, cselekedeteit ért támadások történetét és a vele szemben megfogalmazott kritikákat jóval részletesebben ecseteli, mint más történeteket. Sőt gyerekkorát leszámítva szinte csak ilyen epizódok tömkelegéből áll össze önéletírása. A feddhetetlenségét, a Rákóczi-családhoz való hűségét megkérdőjelező események mélyen megragadtak emlékezetében, ezért emlékszik olyan pontosan mindenre évekkel későbbben is. Nem véletlen, hogy az 1644–1645. évi Habsburg-ellenes hadjárat sikertelenségéről olyan részletesen számol be. Bartoniek Emma álláspontja hasonlít a 19. században Deák Farkas által felvázolt Kemény-képhez, azzal a különbséggel, hogy Bartoniek szerint a Kemény által papírra vetett gondolatok nagy része megbízható, szavahihető.²³ Már ez is nagy változás Kemény János „történetírói” megítélésében a korábban kialakított képhez képest.

A múlt kutatása és értelmezése során sokszor elköveti az ember azt az alapvető hibát, hogy annak a kornak a szokásaiból, jellegzetességeiből, formáiból, struktúráiból kiindulva értelmezi a múltat, amelyikben él, azaz uniformizál. Tipikus példája ennek, hogy a múltban történt események vagy íródott források mögött mindig politikai indítékot vélünk vagy keresünk. Sok esetben igazolódhat a gyanú a politikai háttér meglétére, mely átszövi az élet minden területét, de nem mindig, nem minden esetben.

Személy szerint úgy gondolom, hogy pontosan a körülményekből, a kor légköréből (a 17. század második fele, II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata, az Erdélyi Fejedelemség hadseregének tatár fogságba kerülése) adódóan nem lehetséges, hogy egy akkortájt gondolatait rögzítő politikus személyiséget, aki távol országától, fogságában is politikai aktivitást tud kifejteni, ne hassa át a politikai indíték. Még abban az esetben is, ha gondolatai rögzítésekor irányelvének nem a politika a fő mozgató rugója. Egyetértek azzal a véleménynel, hogy a munka kimondottan egy szűk társadalmi réteget célozott meg, s inkább már egy Kemény János utáni generációt, semmint kortársait. Bizonyítva látom ezt abban is, hogy Kemény János nem fejezte be művét. A történész szakma véleménye az, hogy nem volt ideje vele foglalkozni fogságából való hazatérése után. Nem volt ideje, mert fontosabb dolgokkal volt elfoglalva, tehát nem tulajdonított önéletírási munkájának olyan fontosságot, hogy azt azonnal megjelentesse s terjessze. Ha ezt a munkát olyan politikai iránytűnek szánta volna szerzője, ahogy Deák Farkas állította – melynek egyetlen célja az, hogy elősegítse Kemény János fejedelmi székbe jutását –, akkor szakított volna időt és pénzt rá egy olyan formátumú politikus, mint Kemény. Ettől persze még politikai iránytűnek kell tekinteni ezt a munkát, még hozzá azok számára, akik Kemény élete után nagy valószínűséggel az Erdélyi Fejedelemség politikai és gazdasági elitjébe fognak tartozni. Joggal gondolhatta saját családi múltja és saját politikai pályafutása révén, hogy ebbe a szűk körbe gyermekei is bele fognak tartozni.

A követendő politikai irányt is megmutatta, amely nem más, mint a jól bevált, Bethlen Gábor által követett út. A Bethlen Gáborról szóló rész egy „fejedelmi tükör”, mely megformázza az ideális fejedelmet Erdély élén. A két Rákóczi Györggyel foglalkozó fejezetben, melyet jobb szó híján „anti-fejedelmi tükörnek” nevezhetnénk, Kemény kifejti, milyen hibákba ne essen egy jó fejedelem. Nem szabad megfélekedni a híressé vált, Pázmány Péter szájába adott gondolatsorról sem, mely – véleményem szerint – a Bocskai István által Erdély számára kijelölt egyetlen lehetséges politikai utat jelölte meg követendő példaként.

²³ Bartoniek: *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*, 504–506.

Még egy ellenérvet állíthatunk szembe Deák Farkas véleményével, amelyet Kemény János önéletírásáról fogalmazott meg: Kemény *Önéletírása* túlságosan terjedelmes munka ahhoz, hogy Kemény politikai programjának egyszerű közvetítésére szolgáljon. Telis tele van az *Önéletírás* kétséget kizáróan tanulságos, de a fejedelmi trón megszerzésére vonatkozóan közömbös epizódokkal. Ilyen narratíva például, amikor többször is meglopják csata közben,²⁴ vagy amikor Bethlen Gábor kutyáit próbálja leszoktatni a trónszékben való alvásról.²⁵ A fejedelemség megszerzését elősegítő politikai program megfogalmazására és gyors terjesztésére sokkal inkább egy tömör, lényegre törő, áttekinthető, pontokba szedett munka lett volna megfelelőbb. Például egy levél, mely könnyen sokszorosítható és könnyen eljuttatható az Erdélyi Fejedelemségbe. Legalább két ilyen tartalmú levél születéséről tudunk. Az egyik 1658. április 10-i dátummal Bakcsiszerájban, tatár fogságban kelt. Kemény tollba mondta, huszonhat pontba szedve, röviden, hogy a katasztrófa szélén álló Erdélyi Fejedelemség milyen kül- és belpolitikát folytatva kerülheti el a végzetét, hogyan őrizheti meg önállósága utolsó morzsáit.²⁶ A levélben kifejtett gondolatok jól tükrözik Kemény elképzeléseit és a politikai lehetőségeket az Erdélyi Fejedelemség jövőjét illetően, bárki is kerüljön a fejedelmi trónra. A másik levél közvetlenül az erdélyi haderő fogságba kerülése után íródott a moldvai tatár táborban II. Rákóczi Györgyhöz és Erdély rendjeihez címezve. A levélben Kemény pontos utasításokat ad az erdélyi vezetésnek, Rákóczi Györggyel az élen, hogyan kerülhetők el, illetve mérsékelhetők a katonai katasztrófa külpolitikai következményei.²⁷

Ezen a ponton azonban ismét ellentmondásba botlunk: ha Kemény a Bocskai István és Bethlen Gábor által választott politikai utat javasolja az Erdélyi Fejedelemség leendő vezetőinek, irányítóinak követendő útként, ő maga fejedelemként miért nem ezt az ösvényt követte? A kérdés felvetése megkerülhetetlen, hiszen a Kemény János történeti szavahihetőségét megkérdőjelező történészek többségének ez az első kérdése. Véleményem szerint a kérdésben magában már ott rejtőzik félig-meddig a válasz. Az *Önéletírás*ban kifejtett politikai nézetek, többek között az Erdélyi Fejedelemség jövőjével foglalkozó gondolatok – miszerint, hogyan lehetne a katasztrófa szélére sodort fejedelemség önállóságának utolsó morzsáit megmenteni – szintiszta elmélet. Az események ismeretében, a nemzetközi és belföldi konstelláció kedvezőtlenlége, a gazdasági problémák lehetetlenné tették Kemény János számára, hogy fejedelemként az elméletét a gyakorlatba átültesse, a Bocskai István testamentumában rögzítetteknek eleget tegyen, s biztosítsa az Erdélyi Fejedelemség önállóságát a Magyar Királyság egykori területeinek egyesítéséig.

Kemény János *Önéletírásában* Pázmány Péter szájába adva közvetíti az alábbiakban idézett gondolatot az Erdélyi Fejedelemség követendő külpolitikai irányáról. Bartoniek Emma pontosan ezt, illetve az ehhez hasonló párbeszédés formában megírt részek szavahihetőségét vonja kétségbe. Nézzük meg, pontosan miről is van szó: „Az említett Pázmány mondja vala egykor nála létemben: Átkozott ember volna, ki titeket arra készítetne, hogy töröktől elszakadjatok, ellene rugdalózzatok, míg Isten az kereszténységen másképpen nem

²⁴ Kemény János *önéletírása és válogatott levelei*, 98.

²⁵ Kemény János *önéletírása és válogatott levelei*, 152.

²⁶ Magyar Történelmi Társ., 1882. 609–613.

²⁷ Kemény János levele II. Rákóczi Györgyhöz és az Erdélyi Rendekhez. In: *Kemény János önéletírása és válogatott levelei*, 369–373.; vö.: Szalárdy János *siralmas magyar krónikája*. Budapest, 1980. 385–389. A két levél szövege szó szerint megegyezik, de a levélhez csatolt utóiratok két teljesen különböző álláspontot képviselnek. A Szalárdy munkájában található szövegben az áll: ha Rákóczi György nem hajlandó a Kemény által javasolt politikát követni, s nem lehet rábírnai annak elfogadására, Kemény János Rákóczi György fejedelemségből való elmozdítását javasolja a rendeknek. A másik levél utóiratában viszont Rákóczi-ellenes megnyilvánulások nem találhatók.

könyörül; mert ti azoknak torkokban laktok: oda annak okáért adjátok meg, az mivel tartóztok; ide tartsatok csak jó correspondentiát, mert itt keresztény fejedelemmel van dolgotok, tudniillik római császárral, adományotok nem kell; az törököt töltsétek adományokkal; mert noha im látod, édes öcsém, nekünk elégséges hitelünk, tekintetünk van mostan az mi kegyelmes keresztény császárunk előtt, de csak addig durál az az német nemzet előtt, míglen Erdélyben magyar fejedelem hallatatik florealni, azontúl mindjárt contemptusban jutván, gallérink alá pökik az német, akár pap, barát vagy akárki légyen.”²⁸ Kemény állítása szerint egy négy szemközti beszélgetés során hangzottak el az előbbi gondolatok.²⁹ A szó elszáll, az írás megmarad gondolatot követve nagyon nehéz forrásokkal alátámasztani Kemény állítását, ugyanis eddig az egyetlen, erről tanúbizonyságot tevő konkrét forrás magától Keménytől származik, amelyet viszont történetírásunk megkérdőjelez. Így nem marad más választásunk, mint a mérleg másik oldalát megvizsgálni. Egyfelől kideríteni, hogy Kemény János miért Pázmány Pétert használta szöcsövének; másfelől megvizsgálni, mennyire össze- vagy nem összeegyeztethető Pázmány Péter külpolitikai nézeteivel, törekvéseivel a Kemény által szájába adott gondolat.

Hosszú, de nem lezárt kutatás után egyelőre azt kell mondanom, hogy a miertre a tudományos történetírás módszertana minden igényének megfelelő, biztos válasz nem adható. Amit viszont biztosan tudunk: Kemény János korának legmeghatározóbb magyar egyéniségei között tartotta számon Bethlen Gábor és Esterházy Miklós mellett Pázmány Péter esztergomi érseket. Ezt a három embert tekintette példaképének. Választását nagymértékben befolyásolhatta ez. *Önéletírásában* ezt a „triumvirátust” – kiegészítve idősebb Rákóczi Györggyel – gondolta az adott korszak azon formátumú történelmi személyiségeinek, akik egymás kortársaiként összefogva a legtöbbet tehetnék volna a Mohács előtti Magyar Királyság restaurálása ügyében. A krími tatár fogságban visszaemlékező Kemény tragédiaként élte meg, hogy az említett négy ember saját hatalmi aspirációi miatt képtelen volt megállapodni a feladat végrehajtásának módjában.³⁰ Erdély jövőjének biztosítása érdekében a Bethlen Gábor-féle koncepcióval azonosuló gondolatot Bethlen Gábor halála után is élő személy szájába kellett adnia. A fennmaradt két szóba jöhető személy közül pedig Esterházy Miklós álláspontja Erdéllyel kapcsolatosan köztudomásúan kizárja annak lehetőségét, hogy az ő szájába lehetett volna adni a szóban forgó gondolatokat.³¹ Ezzel el is jutottunk a kérdés második feléhez, Pázmány Erdély-politikájához. Három lehetséges válasz képzeltető el. 1. Pázmány olyannyira egyetértett a Bocskai testamentumában rögzítettekkel Erdéllyel kapcsolatosan, hogy valóban tőle származik a Kemény által szájába adott gondolatsor. 2. Erdély létéről, jogállásáról, külpolitikai orientációjáról véleménye közeledett a Kemény János által neki tulajdonított eszmerendszerhez, de így és ebben a formában soha nem hangzott el az idézet, ezt csak a szerző adta a szájába. 3. Abszurdítás, kitaláció az

²⁸ Kemény János *önéletírása és válogatott levelei*, 150.

²⁹ V. Windisch Éva Kemény bizonyíthatóan jó emlékezőtehetségében látja a garanciát arra nézve, hogy az *Önéletírásban* szereplő párbeszédék hitelesek, legalább gondolati tartalmukat tekintve; lásd: Windisch: *Kemény János*, 37.

³⁰ Windisch: *Kemény János*, 37.

³¹ Esterházy Miklós Erdéllyel kapcsolatos nézeteire lásd: Hajnal István (szerk.): *Az 1642. évi meghíult országgyűlés időszaka*. Budapest, 1930. 123. sz. Esterházy Miklós álláspontja pontosan a fordítottja a Bethlen-féle erdélyi koncepciónak. Szerinte a török elleni harc során lehet Erdélyt felhasználni, s nem Erdély támogatja a királyi országrészt Béccsel szemben.

egész, hogy Szekfű Gyula szavajárásával éljek, hogy Kemény János „önéletrírási pletykáiról”³² van csupán szó.

Történetírásunk egyik régóta tartó vitája³³ folyik Pázmány Erdéllyel kapcsolatos politikájáról, melyben napjainkig sem született megnyugtató válasz. A korszakkal, Pázmánnyal foglalkozó vagy a kérdést csak részben érintő történeiszek többsége a harmadik válasz mellett érvel, s nem tekinti hitelesnek a Habsburg-udvarhoz hí egyházfőről Kemény által írottakat. Kisebbségi álláspontot képvisel Szilágyi Sándor,³⁴ Sík Sándor³⁵ vagy R. Várkonyi Ágnes,³⁶ akik szerint a feltett kérdésre az első válasz a helyes.³⁷ Sőt R. Várkonyi Ágnes szerint „nagy biztonsággal állítható”, hogy az 1627. december 28-án, Nagyszombaton keltezett, Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek címzett Pázmány-levél szóbeli üzenetét adta vissza Kemény János *Önéletrírásában*.³⁸ Maga Kemény volt a levél kézbesítője. Ez magyarázat és válasz lehet Deák Farkas azon felvetésére,³⁹ vajon Pázmány vagy Kemény erről miért nem értekezett Bethlennel, vagy akár I. Rákóczi Györggyel, s miért nem maradt fent erről forrás. Ha elfogadjuk ugyanis R. Várkonyi Ágnes érvelését, akkor Pázmány igenis értekezett I. Rákóczi Györggyel a témáról, azonban az ügy politikai érzékenysége megkívánta a legszigorúbb biztonsági intézkedéseket, előrelátásokat, s így még kódolt üzenet formájában sem merte Pázmány papírra vetni ezen gondolatait.

Bár Fraknoi Vilmos monográfiáját követően napjainkig rengeteg résztanulmány jelent meg Pázmány Péterrel kapcsolatosan, a diplomata, a politikus Pázmány-képe kevésbé vívta ki a történészek érdeklődését. Mindenképpen le kell szögezni, hogy a romantikus történetírásunk által kialakított Pázmány-képet tovább kell elemezni. Megkérdőjelezhető az olyan álláspont, amely szerint Pázmány csupán a bécsi udvari politika vak kiszolgálója volt, ahogy az is, hogy Pázmány külpolitikai nézeteit kizárólag egyházi szempontjai határozták meg. A korábban feltett kérdésről azt kell mondanunk, hogy igenis összeegyeztethető a Kemény művében Pázmány szájába adott, Erdélyről és a török kérdéstről kifejtett álláspont Pázmány hosszú távú külpolitikai célkitűzéseivel. Elég csak arra utalni, hogy az esztergomi érsek élete utolsó éveiben Esterházy Miklós nádor elképzelésével szemben teljes mellszéllességgel állt ki az Erdély független magyar állami fennállását védő békepolitika mellett.⁴⁰ Pázmánynak I. Rákóczi Györggyel folytatott levelezésében is találhatóak adatok arra

³² Szekfű Gyula: *Bethlen Gábor*. Történelmi tanulmány. Budapest, 1983. 275.

³³ A vita rövid összefoglalóját és a szakirodalmat lásd: R. Várkonyi Ágnes: *Erdély és a török kérdés Pázmány politikájában*. In: R. Várkonyi Ágnes: *Europica varietas – Hungarica varietas*. Tanulmányok. Budapest, 1994. 38–39.

³⁴ Szilágyi Sándor: *Rákóczy és Pázmány*. Pest, 1870. 6–7.

³⁵ Sík Sándor: *Pázmány és Erdély*. Jelenkor, 2. évf. (1940) 19. sz. 5–6.

³⁶ Várkonyi: *Erdély és a török kérdés Pázmány politikájában*, 56–57.

³⁷ A főbb Pázmányra vonatkozó szakirodalom: Frankl Vilmos: *Pázmány Péter és kora I–II*. Budapest, 1868. Frankl monográfiája elfogult, ugyanakkor adatokban igen gazdag; vö.: Fraknoi Vilmos: *Pázmány Péter 1570–1637*. Budapest, 1886.; Sík Sándor: *Pázmány, az ember és az író*. Budapest, 1939.; Bitskey István: *Hitviták tüzeiben*. Budapest, 1978.

³⁸ Várkonyi: *Erdély és a török kérdés Pázmány politikájában*, 56–57.

³⁹ Deák: *Rövid észrevételek Kemény János önéletrírásáról*, 11.

⁴⁰ Fraknoi: *Pázmány Péter 1570–1637*, 260–261.; illetve Sík: *Pázmány és Erdély*, 6., valamint Windisch: *Kemény János*, 11.; vö.: Kornis Gyula: *Pázmány személyisége*. Budapesti Szemle, 239. k. (1935) 696. sz. 151–161. Vö.: Pázmány Péter levele Esterházy Miklós nádorhoz. 1631. február 7. Nagyszombat. In: *Pázmány Péter összegyűjtött levelei* (a továbbiakban: PPÖSz) II. köt. (1629–1637). Egybe gyűjtötte és sajtó alá rendezte Hanuy Ferencz. Budapest, 1911. 170–171.; valamint

nézve, hogy egyetért Erdély függetlenségével a török kiűzése, valamint az ország újraegyesítéséig.⁴¹

Érdemes megemlíteni Deák Farkas álláspontját, aki nyelvészeti és tartalmi érvekkel bizonyítja, hogy Pázmány Péter nem tehetett olyan kijelentést, amelyet Kemény neki tulajdonít. Az ő logikája szerint ez a gondolat egy Erdélyben nagyon divatos és jól bevált frázis lehetett Bethlen Gábor avagy a Rákócziak idejében, mondatszerkezetileg, stílusát és tartalmát tekintve csak erdélyi ember agyában formálódhatott.⁴² Deák Farkasnak ebben teljesen igaza volt és van, mivel ezt a gondolatot és mondatot bizonyosan egy Erdélyben született, ott nevelkedett, igazi erdélyi gondolkodású személy, Kemény János írta le, aki egész életében a Bethlen Gábor-féle örökséget és szellemiséget képviselte, így a gondolat erdélyi megfogalmazása stilisztikailag és grammatikailag is érthető. Deák Farkas érvelése tehát nem állja meg a helyét. Sík Sándor is megvizsgálta stilisztikai szempontból a szóban forgó idézetet, ám ő Deák Farkassal pontosan ellentétes következtetésre jutott: „az egész beszélgetés íze, szókimondó őszintesége, az erő és a durvaság érintkező vonalán járó tömörsége és szemléletessége elutasíthatatlanul Pázmány legegységesebb stílusára vall, és szembeszökön ugrik ki Keménynek szürkébb, élettelen beszédéből”.⁴³

Talán sikerült alátámasztani azt a tényt, hogy Pázmány Péter esztergomi érsek Erdéllyel kapcsolatos politikája nem esik messze a Bocskai István testamentumában megfogalmazottaktól, az viszont forrás hiányában továbbra is csak hipotézis maradhat, hogy a Kemény János munkájában szereplő idézet valóban tőle származik-e. Véleményem szerint a lehetséges második válaszban rejlik az igazság, miszerint Pázmány Erdéllyel kapcsolatos külpolitikai elképzeléseiben megfoghatók a Kemény János által a szájába adott gondolatok, azonban a műben szereplő kontextusban ez sohasem vagy legalábbis nem ebben a formában hangzott el. Ettől még nem kérdőjelezhető meg Kemény történeti szavahihetősége.

Pázmány Péter levele I. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez. 1636. november 20. Nagyszombat. In: PPÖSz II., 735–736.

⁴¹ Először is lásd: Pázmány Péter levele II. Ferdinánd királyhoz. 1632. február 10., Pozsony. In: PPÖSz II., 245–246. E levél bizonyítja, hogy Pázmány Péter hosszú távú politikai célkitűzése, mint oly sok magyaré, a török kiűzése és az ország egységének helyreállítása. Pázmány az európai keresztény államok válságát az osztrák és spanyol Habsburgok hatalmi erőfölényével magyarázta, amely megbontotta Európa hatalmi egyensúlyát. Álláspontja szerint a katolikus országoknak, mint Spanyolországnak, Franciaországnak, Velencének, a német fejedelemségeknek és az osztrák Habsburg kormánzatnak a pápa támogatásával védelmi és dacsövetséget kellene kötnie, s együttes erővel a török ellen fordulnia. Az egymás közti ellentétek elsimítását tárgyalás útján kell megoldani, de csakis a török Európából való kiűzése után. Csak ezen gondolatrendszer ismeretében érthetők meg s illeszthetők be Pázmány levelezésében elhelyezett megjegyzései Erdélyre vonatkozóan. A megjegyzések összhangban állnak a független Erdély főnnállásával az ország újraegyesítéséig. Lásd: Pázmány Péter levele I. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez. 1634. március 21. Pozsony. In: PPÖSz II., 470–471.; Pázmány Péter levele I. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez. 1634. március 30. Pozsony. In: PPÖSz II., 477–478.; Pázmány Péter levele I. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez. 1636. november 20. Nagyszombat. In: PPÖSz II., 735–736.; Pázmány Péter levele I. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez. 1637. március 11. Pozsony. In: PPÖSz II., 757–758. Az érsek ezen leveleiben kifejti Rákóczi Györgynek, hogy semmiképpen ne forduljon szembe a Portával, mert német segítségben nem reménykedhet – a harmincéves háború leköti az osztrák erők javát a nyugati hadszíntéren –, és egyedül esélytelen szembeszállni a törökkel, s csak az ország vesztét okozná az. Ráadásul rámutat, hogy a korábbi osztrák próbálkozások Erdély megszerzésére és megtartására sorban kudarcba fulladtak, így Rákóczi jobban teszi, ha befizeti az adót, s fenn tartja a látszatot.

⁴² Deák: *Rövid észrevételek Kemény János önéletírásáról*, 10–11.

⁴³ Sík: *Pázmány és Erdély*, 5.

Talán nem is a szócsóként felhasznált személyen van a fő hangsúly, hanem az általa tolmácsolts elképzeléseken. Kemény *Önéletírásában* többször felmerül az alapprobléma, hogy a katasztrófa szélére sodródott Erdélyi Fejedelemség számára milyen külpolitikai lehetőségek maradtak: Bécs vagy a Porta. Az a gyanúm, hogy Kemény gondolatai rögzítésének pillanatában még nem tudta eldönteni, hogy az 1657. esztendő után kialakult új konstellációban melyik utat kellene választania az Erdélyi Fejedelemségnek. Egy volt biztos számára, hogy Európa nagyhatalmai, az osztrákokkal és a törökökkel az élen nem támogatták az erős, lengyel királyságot kezébe kaparintó Erdélyi Fejedelemséget. A szíve, meggyőződése, keresetény felfogása, a „*hostis naturalis*” kép az előbbit, a lehetőségek helyes felmérése, a realitás az utóbbi utat választotta volna. Mindenesetre a fogságából II. Rákóczi Györgynek, illetve az országgyűlésnek küldött levelei, valamint a Pázmány Péter szájába adott koncepció alapján arra kell következtetnünk, hogy elméleti szinten arra jutott, hogy a fejedelemség egyetlen lehetséges járható útja a Bocskai István és Bethlen Gábor által kitaposott ösvény. Fejedelemként, akárcsak II. Rákóczi György halála előtt, a német-római császárt választotta. Politikai koncepciójában az alapvető változás vagy úgymond fordulat V. Windisch Éva szerint az Erdélybe való visszatérés előtt állt be.⁴⁴

A tényekhez azonban hozzátartozik, hogy Kemény jó diplomatához méltóan fejedelemségének első pár hónapjában klasszikus hintapolitikát folytatott a két nagyhatalom árnyékában. Mind Béccsel, mind a Portával megpróbálta elismertetni fejedelemségét, ám az Oszmán Birodalom túl nagy árat kért érte. A fejedelmi szék elismeréséért az Erdélyi Fejedelemségnek teljes külpolitikai inaktivitásba kellett volna vonulnia, zálogképpen fiát kellett volna Isztambulba küldenie. Ez elfogadhatatlan volt Kemény számára, ami már önmagában kényszerpályára terelte a fejedelmet.

Alapvető kérdésünkre tehát a válasz: igen. Kemény János *Önéletírása* narratív jellege ellenére is a történetírás által felhasználható történeti forrásunk, melynek hitelességét semmiel sem lehet jobban megkérdőjelezni, mint a korszak számtalan más narratív történeti forrását.⁴⁵ Sőt Kemény János élete jelentős részét az erdélyi fejedelmi udvarban töltötte, aminek köszönhetően sokkal nagyobb rálátása lehetett az erdélyi fejedelmi udvar hierarchiájára, szerkezetére, belső életére, mint a többieknek. Közvetlen közlőről figyelhette meg a fejedelmi hatalom döntésmechanizmusait évtizedeken keresztül, így talán érthetővé válnak azon mondatai, melyek olyan udvari pletykákról és intrikákról tájékoztatják a mű olvasóját, amelyekről mások történeti munkájukban nem tesznek említést, vagy mert nem tudtak róla, vagy mert nem mertek írni róla, vagy esetleg nem tulajdonítottak azoknak elég jelentőséget. Kemény János azonban saját bőrén okulva Richelieu szintjére emelte diplomáciai érzékenységét, melyet a nemzetközi diplomácián kívül az erdélyi udvar belső életében is olyan kiválóan alkalmazott, hogy II. Rákóczi György uralkodásának az elejére az Erdélyi Fejedelemség megkerülhetetlen és nélkülözhetetlen politikusa lett.

Bár alig több mint egyéves fejedelemsége politikai karrierjének már alkonyát jelentette, történetírásunk a fejedelmi tevékenysége és cselekedetei alapján ítéli meg őt mind a mai napig. Két nagyobb tanulmány⁴⁶ kivételével a szakirodalom csak érintőlegesen foglalkozott

⁴⁴ Windisch: *Kemény János*, 43.

⁴⁵ A korszakra vonatkozó egyéb narratív jellegű történeti források: Kraus, Georg: *Erdélyi krónika*. Budapest, 1994.; Szalárdy János *síralmas magyar krónikája*. Budapest, 1980.; Bethlen János: *Erdély története, 1629–1673*. Budapest, 1993.; Cserei Mihály: *Erdély históriája, 1661–1711*. Budapest, 1983.; *Evlia Cselebi török világotutató magyarországi utazásai, 1660–1664*. Budapest, 1985.

⁴⁶ Windisch: *Kemény János*, 5–66.; Persián Kálmán: *Kemény János fejedelemsége*. Kolozsvár, 1907.

Kemény János történeti szerepével. A személyével kapcsolatos kutatást pedig jelentős mértékben könnyíti, hogy a mai Magyarországon található a rá vonatkozó levéltári anyag nagy hányada a 19–20. század fordulóján nyomtatásban is megjelent a Magyar Történelmi Tár és a Hadtörténelmi Közlemények hasábjain.⁴⁷ Mindazonáltal az erdélyi levéltárak átfésülése még újabb forrásokat tárhat fel. Ennek ellenére Kemény-monográfia eddig még nem született.

⁴⁷ Lásd a Magyar Történelmi Tár 1880., 1882., 1900. és 1901. évi számait, a Hadtörténelmi Közlemények 1892. évi számát.